

ВИЗНАЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТІСНОГО І ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Стаття посвячена дослідженню психологічних особливостей особистісного і професійного становлення майбутнього викладача іноземного мови. В роботі в якості критерія виявлення психологічних особливостей особистісного і професійного становлення майбутнього викладача іноземного мови визначена самоідентифікація особистості. Диференційовані, во-первых, психологічні особливості особистісного становлення: 1) прагнення до ідентифікації себе як екзистенційальної даності, до самоопределення і самопізнання; 2) тенденція до саморефлексії в міжособистісному спілкуванні; 3) прагнення до визначення своєї особистісної ролі в суспільному житті; во-вторых, психологічні особливості професійного становлення майбутнього викладача іноземного мови: 1) особистість стикається з необхідністю присвоєння образу професії перетворюючого характеру (професія педагога), що актуалізує суб'єктну активність через розвиток творчих здібностей, самосвідомості, рефлексії, відповідальності; 2) професійний образ педагога-словесника передбачає розвиток суб'єктної активності в інтерсуб'єктному спілкуванні; 3) спеціальність викладача іноземного мови вимагає отождествлення особистістю студента себе з образом лінгвокультури, мовою якою вивчається. Дані емпіричного дослідження демонструють дисбаланс інтеграції особистісних і професійних емотивно-когнітивних конструктів.

Ключові слова: психологічні особливості особистісного становлення, психологічні особливості професійного становлення, викладач іноземного мови, самоідентифікація, інтеграція особистісних і професійних значень.

The article is devoted to the study of psychological peculiarities of a future foreign language teacher personal and professional development. Self-identification is stipulated in this work as the criteria of personal and professional peculiarities of the development of a future foreign language teacher. Personal and professional peculiarities of a future foreign language teacher's development are differentiated. The former include tendencies for identification personal: a) self-existence; b) self-reflection in interpersonal communication; c) role in social life and activity. The latter refer to the following peculiarities: a) personality faces a necessity of appropriating the image of a creative reorganizing profession (which is pedagogue); b) language teacher's professional image implies development of a subject's activity in the sphere of inter-subjects' communication; c) the speciality of foreign language teachers demands the

identification of the future foreign language teachers in the culture of a foreign language they teach. The data of theoretical and empirical research demonstrate a certain misbalance in integration of personal and professional emotive-cognitive constructs, which motivates further search of psychological ways for making the process harmonically balanced.

Key words: *psychological peculiarities of personal development, psychological peculiarities of professional development, foreign language teacher, self-identification, integration of personal and professional senses.*

Постановка загальної проблеми. Процес становлення особистості викладача іноземної мови є одним з найвідповідальніших в умовах одночасної інтеграції України в інтеркультурний простір і націоналізації суспільства. Вища школа під час професійної підготовки має сформувати особистість нового типу, характеристиками якої будуть, перш за все, усвідомлена суб'єктна активність в інтерсуб'єктній взаємодії, стійка система особистісних цінностей, прагнення до творчості й перетворення суспільного життя, стійка національна свідомість, інтеркультурна толерантність і комунікативність. Проте, сучасному стану підготовки викладачів іноземної мови бракує психологічного забезпечення гармонізації інформаційної і особистісної складових у формуванні майбутнього фахівця. Такий стан детермінований певними недоліками щодо процесу інтегрування особистісних особливостей студентів і професійних інформативних освітніх вимог.

Сучасний стан дослідження проблеми. До проблеми становлення особистості тією чи іншою мірою зверталися багато вчених. Досліджувалася проблема особистості як свідомого феномену, детермінант і механізмів внутрішньої мотивації, що спонукають людину до діяльності (Г.Костюк [12], С.Максименко [15], А.Маслоу [16], С.Рубінштейн [23], Т.Титаренко [26] та ін.). Проводився детальний аналіз психологічних механізмів ідентифікації особистості в різних соціальних ролях і сферах життєдіяльності (Е.Берн, Е.Еріксон [33], В.Злишков [7], [8], В.Швидкий [29], Л.Шнейдер [30] та ін.). Було здійснено аналіз кризових явищ та значення кризи професійного самовизначення й ідентичності в становленні особистості (Є.Зеср [6], Є.Симанюк [25] та ін.). Вивчався вплив загальних та індивідуальних здібностей особистості на професійне самовизначення і становлення (С.Климов [10], Н.Самоукіна [24] та ін.). Було розглянуто питання взаємозв'язку особистісного і професійного розвитку людини (Т.Буякас [4], Н.Пряжников [21], [22] та ін.). У плані психолого-педагогічної діяльності детально вивчалися система професійних стосунків, особливості педагогічної комунікації її учасників, умови гармонійного розвитку особистості у психолого-педагогічній системі (Г.Балл [1], О.Винославська [5], С.Мусатов [17]). Проводилося дослідження у сфері впливу мови і культури на розвиток індивіда (Р.Кісь [9], К.Леві-Строс [13], О.Леонт'єв [14], В.Наумов [18], О.Потебня [20], О.Хроленко [28], Л.Щерба та [31] ін.).

Проте за межами досліджень залишилось питання окреслення психологічних особливостей особистісного і професійного становлення студента – майбутнього викладача іноземної мови. Адже період навчання студентів у вищій школі детермінований (як віковою ознакою) найбільшою сенситивністю юнацтва до самовизначення, саморефлексії, аналізу усталених загальних соціальних і конкретних професіональних установок і пріоритетів, усвідомлення своєї ролі у житті соціума, прагненням активної особистісної діяльності. Спеціальність викладача іноземної мови, крім того, актуалізує ототожнення особистості у рідномовній культурі й ідентифікацію образу іншомовної, а також зіставлення феноменів рідної й іноземної лінгвокультури. Від психологічних особливостей процесу особистісного і професійного становлення в умовах отримання конкретної спеціальності залежить специфіка функціонування системи цінностей і орієнтирів, реалізації особистої активності людини в площині суб'єктних й інтерсуб'єктних взаємовідношень у майбутньому.

Мета дослідження: провести теоретичний аналіз проблеми та емпіричним шляхом виявити й обґрунтувати психологічні особливості особистісного і професійного становлення майбутнього викладача іноземної мови в період його навчання у вищій школі для подальшого визначення шляхів поліпшення психологічних умов даного становлення.

Теоретичний аналіз проблеми свідчить, що на сучасному етапі дослідження психології особистості у вітчизняній науці спостерігаються певні тенденції. Передусім, це тенденція до вивчення особистості як свідомого феномену, що діє, саморозвивається і зумовлений взаємодією трьох основних складових: біологічної, соціальної та власної активності. Становлення особистості передбачає, по-перше, процес перетворення індивіда як одиничної природної істоти з єдністю природженого і набутого в суб'єкт власних і соціальних перетворень у процесі реалізації особистісної активності в умовах міжособистісної діяльності й спілкування; по-друге, набуття і розвиток якості суб'єктності як відмінної ознаки людини на шляху перетворення індивіда в особистість. За Г.Костюком [11], загальним механізмом розвитку індивіда, що народжується біологічною істотою, але має потенцію стати особистістю, є співвідношення трьох детермінант: навчання, виховання і психічного розвитку. Їхня взаємодія формує особистість та мотивує її подальший свідомий розвиток. За С.Максименком [14], ядром особистості є специфічна єдність біологічної і соціальної детермінант, а механізмом становлення й розвитку особистості є нужда як явище біосоціальної природи. За С.Рубінштейном [23], через об'єднання біологічного і соціального в індивідуальному акцентується поетапне діяльносне саморозуміння й самопізнання особистості, формується й розвивається її самосвідомість. За Т.Титаренко [26], детермінантами особистісного розвитку є біологічний фактор, фактор раннього віку і батьківського виховання, а також суб'єктність (самодетермінація), а механіз-

мом, що призводить до дії систему даних детермінант, є життєвий вибір особистості, в акті якого експлікується суб'єктність як така.

Важливими детермінуючими умовами становлення особистості як суб'єкта діяльності визначають професійне самовизначення й професійну діяльність (Т.Буякас [4], Е.Еріксон [33], О.Швидкий [29], Л.Шнейдер [30] та ін.). На віковому етапі юнацтва самовизначення індивіда у професійній діяльності є одним із найзначущих чинників становлення особистості. Від того, як відбудеться перегляд і диференціація вже сформованих і детермінація нових цінносних орієнтирів й настановлень, залежить напрямок і специфіка реалізації власної активності індивіда у майбутньому. Професійне становлення особистості, за Е.Симанюком [25], – це формування соціально значущих і професійно важливих якостей та їхня інтеграція, готовність до постійного професійного зросту, пошук оптимальних шляхів якісного і творчого виконання професійної діяльності відповідно до індивідуально-психологічних особливостей особистості. Професійна площина стає умовою розкриття особистісного потенціалу, реалізації суб'єктної активності (Т.Буякас [4], Н.Пряжников [21], Н.Самоукіна [24], Т.Титаренко [26], Л.Шнейдер [30] та ін.). Цілісний процес професійного становлення, за Е.Зеєром [6], умовно поділяється на п'ять етапів: оптації, професійної підготовки, професійної адаптації, первинної та вторинної професіоналізації, професійної майстерності. Кожен етап характеризується відповідною кризою становлення: професійної орієнтації, вибору, експектацій, росту і кар'єри, самоактуалізації, втрати професії. У процесі подолання криз професійного становлення індивід поступово ідентифікує себе з обраною професією. Відбувається інтеграція особистісних і професійних психологічних особливостей у структурі особистості. Для успішної самореалізації особистість має подолати кризу професійної ідентичності, що є рушійним фактором її поступового становлення (Е.Зеєр [6], Е.Симанюк [25] та ін.).

Специфікою становлення педагога, з одного боку, є присвоєння образу професії перетворюючого характеру (за Є.Климовим [10]), що дає можливість успішної соціалізації через реалізацію свого внутрішнього творчого потенціалу в сфері комунікації й організації міжособистісного спілкування (Г.Балл [1], О.Винославська і В.Зликов [5], С.Мусатов [17] та ін.). З іншого боку, теоретично сформульовані умови процесу професійної підготовки у вищій педагогічній школі та сам реальний процес часто не збігаються, внаслідок чого констатується низький рівень професійної свідомості, що, у свою чергу, може перешкоджати досягненню статусу особистісної і професійної ідентичності, а також успішній соціалізації особистості (О.Коропецька [11], Н.Носова [19], Т.Ткачук, Л.Овсянкіна та О.Іщенко [27], Т.Щербан [32] та ін.). Більше того, викладач іноземної мови у своєму професійному становленні змушений не тільки оволодіти навичками використання коду іншої мови, але й заглибитися в лінгвокультурні особливості менталітету народу, мова якого

вивчається (О.Потебня [20], Л.Щерба [31], А.Хроленко [28] та ін.). Відбувається певна ідентифікація себе із ментальністю, що відбита в специфіці іншомовної діяльності.

На підставі теоретичного аналізу (С.Баклушинський [2], М.Борневассер [3], Т.Буякас [4], Е.Еріксон [33], Л.Шнейдер [30] та ін.) було зроблено висновок про те, що самоідентифікація є психологічним показником вищого порядку в емоційно-когнітивній організації особистості, ніж ідентифікація. Остання є більш детермінованою неусвідомлюваною характеристикою, тоді як перша включає характер усвідомленості. С.Баклушинський [2], Е.Еріксон [33], Л.Шнейдер [30] самоідентифікацію розуміють як психологічний процес: емоційно-когнітивне прагнення особистості до самоусвідомлення як екзистенції, тотожності собі, приналежності групі; М.Борневассер [3] як засіб досягнення ідентичності: властивість особи конструювати інтеграційний образ «Я», що включає самоусвідомлення, самооцінку, самоповагу; Т.Буякас [4], В.Зливков [8] – як спосіб життєдіяльності: здатність суб'єкта, диференціюючи образи «Я» реального і «Я» ідеального, актуалізувати «Я» динамічне з метою перетворення образу «Я» реального в образ «Я» ідеального, що забезпечує динаміку розвитку.

Отже, самоідентифікація є особистісним утворенням, синтезом структурних (продукування емотивно-когнітивних конструктів і поєднання їх у індивідуальну інтегративну систему) й функціональних характеристик (властивість свідомо трансформувати інтегративну систему особистісних емотивно-когнітивних конструктів під впливом суб'єктних мотивів й інтерсуб'єктної взаємодії). Домінантною одиницею у цьому синтезі ми бачимо особистісну усвідомленість (в ототожненні особистістю себе як екзистенційної даності і як одиниці соціальної групи у конкретних варіативних умовах міжособистості взаємодії).

У професійній сфері, що є формою реалізації суб'єктної активності індивіда, самоідентифікація особистості набуває специфічних ознак, зумовлених певним видом професійної діяльності, необхідністю присвоєння нових професійних образів у нових умовах міжособистісного спілкування. Щодо майбутнього викладача іноземної мови, то професія педагога передбачає присвоєння нових образів і формування конкретних професійно важливих якостей: креативності, рефлексії, емпатії, спілкування – комунікативні й організаторські уміння (Є.Зеєр [6], Є.Климов [10] та ін.). Специальність викладача іноземної мови передбачає тренування одночасно двох ролей – носія образу рідної і демонстратора образу іншомовної культури (В.Наумов [18], О.Потебня [20], Л.Щерба [31] та ін.). Таким чином, від процесу самоідентифікації залежать особливості особистісного й професійного становлення студентів.

Емпіричне дослідження самоідентифікації студентів – викладачів іноземної мови з метою виявлення психологічних особливостей особистісного і

професійного становлення проводилося у вибірці з 200 студентів (викладачів іноземної мови) 2–4 курсів філологічного факультету Севастопольського міського гуманітарного університету. Результати дослідження продемонстрували: 1) розмитість уявлень у сфері особистісних цінностей: розмитий рівень розвитку системи ціннісних орієнтирів буттєвого типу в 39.6% виборів детермінації термінальних цінностей і 39.1% – інструментальних, а також низький рівень у 30.3% виборів термінальних цінностей та у 37.4% інструментальних; 2) психологічні труднощі в сфері міжособистісного спілкування: рівень розвитку комунікативних здібностей в 22% виборів нижче задовільного, у 20.9% – незадовільний, у 22.6% – задовільний; рівень розвитку організаторських здібностей в 16.5% виборів нижче задовільного, в 16% – незадовільний; 3) при достатньо високому рівні розвитку творчих здібностей (у 62.6%) середній результат в 22.5% виборів і низький – у 14.9%. Більш того, дослідження особливостей самоідентифікації студентів – викладачів іноземної мови за ознакою культурної мовної приналежності демонструє певний дифузний стан. З одного боку, зафіксовано низький рівень усвідомленого уявлення респондентів про особистісну систему національно-культурних мовних пріоритетів: 1) 30% респондентів не вважають значущим у особистісному становленні фактор рідної мови, але 27% усвідомлюють важливість знання рідної мови; 2) тільки у 33% виборів респонденти вважали необхідним прищеплення дитині любові й пошани до рідної мови та у 37% усвідомлюють значущість виховання любові й пошани до національної культури; 3) менше половини респондентів (44%) демонструють готовність до усвідомлення й прийняття своєї культурної мовної приналежності. З другого боку, зневага до культурного мовного фактора в особистісному становленні не заважає студентам підходити до проблеми кросскультурної взаємодії з інших позицій: 1) 56% виступають проти переходу людства на один мовний комунікативний код; 2) 64% вважають необхідним збереження національно-культурних традицій; 3) 63% вважають несправедливим існування «привілейованих» мов.

Висновки. Психологічними особливостями особистісного і професійного становлення майбутнього викладача іноземної мови визначені такі. По-перше, у контексті особистісного становлення для молоді є характерним: 1) прагнення до ідентифікації себе як екзистенційної даності, до самовизначення і саморозуміння; 2) тенденція до саморефлексії у міжособистісному спілкуванні; 3) прагнення до визначення своєї ролі у власному і суспільному житті. Професійний контекст формує підґрунтя для реалізації особистісних психологічних тенденцій становлення особистості. По-друге, професійне становлення майбутнього педагога – викладача іноземної мови на етапі професійної підготовки має свої специфічні риси: 1) особистість стикається з необхідністю присвоєння образу професії перетворюючого характеру (професія педагога), що актуалізує суб'єкту активність через розвиток творчих здібностей, самосвідомості, рефлексії, відповідальності; 2) професійний образ педа-

гога-словесника передбачає розвиток суб'єктної активності в інтер-суб'єктному спілкуванні; 3) спеціальність викладача іноземної мови вимагає ототожнення особистості студента себе із образом лінгвокультури, мова якої вивчається, із образом, який викладач має демонструвати учням.

В період професійної підготовки індивід стикається з проблемою інтеграції особистісних і професійних смислів та переживає кризу професійної ідентичності, що актуалізує й кризу особистісної ідентичності в цілому. При зіткненні особистісних і професійних смислів індивід переживає змішування уявлень про образ свого «Я», образ професії і образ себе у професії. Дані емпіричного дослідження демонструють дисбаланс інтеграції особистісних і професійних емотивно-когнітивних конструктів.

Перспективами подальших досліджень є, по-перше, розробка програми психологічного супроводу особистісного і професійного становлення майбутнього викладача іноземної мови, а також апробація ефективності впровадження даного психологічного супроводу, по-друге, побудова теоретичної інтеграційної моделі особистісного і професійного становлення майбутнього викладача іноземної мови.

Література

1. Балл Г.О. Сучасний гуманізм і освіта: Соціально-філософські та психолого-педагогічні аспекти. – Рівне: “Ліста-М”. – 2003. – 128 с.
2. Баклушинский С.А., Белинская Е.П. Развитие представлений о понятии «социальная идентичность» // Идентичность: Хрестоматия / Сост. Л.Б.Шнейдер. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2003. – С. 116 – 134.
3. Борневассер М. Социальная структура, идентификация и социальный контакт // Идентичность: Хрестоматия / Сост. Л.Б.Шнейдер. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2003. – С. 135 – 143.
4. Буякас Т.М. О проблемах становления чувства идентичности у студентов-психологов // Идентичность: Хрестоматия / Сост. Л.Б.Шнейдер. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2003. – С. 221 – 224.
5. Винославська О., Зливков В. Нормовідповідність і самоідентифікація в структурі ідентичності педагога // Соціальна психологія. – 2006 - №4 (18) – С. 113 – 119.
6. Зеер Э.Ф. Психология профессий: Учебное пособие для студентов вузов. – 3-е изд., перераб., доп. – М.: Академический Проект; Фонд «Мир», 2005. – 336 с.
7. Зливков В.Л. Самоідентифікація в педагогічній комунікації. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2005. – 144 с.
8. Зливков В. Проблема особистісної та професійної самоідентифікації в сучасній психології // Соціальна психологія. – 2006 - №5 (19) – С. 128 – 136.

9. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму) – Львів: Літопис, 2002. – 304 с.
10. Климов Е.А. Образ мира в разнотипных профессиях: Учеб. пособие для вузов. – М.: Изд-во МГУ, 1995. – 223 с.
11. Коропецька О.М. Проблема професійної ідентичності в контексті реформи освіти в Україні // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН Україні / За ред. С.Д.Максименка. Т. IX, част. 3. – К., 2007 – С. 152 – 158.
12. Костюк Г.С. Психологические аспекты опытно-экспериментальных педагогических исследований // Костюк Г.С. избр. психол. труды. – М.: Педагогика, 1988. – С. 76 – 86.
13. Леви-Стросс К. Первобытное мышление: Пер. с фр. – М.: Республика, 1994. – 384 с.
14. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. – 3-е изд. – М.: Смысл; СПб.: Лань, 2003. – 287 с.
15. Максименко С.Д. Генезис существования личности. – К.: Издательство ООО “КММ”, 2006. – 240 с.
16. Маслоу А. Психология Бытия: Пер. с англ. – М.: Рефл – Бук; К.: Ваклер, 1997. – 300 с.
17. Мусатов С.О. Психологія педагогічної комунікації: теоретико-методологічний аналіз. – Київ-Рівне: Ліста – М. – 2003. – 176 с.
18. Наумов В.В. Лингвистическая идентификация личности. Изд. 2-е, стереотипное. М.: КомКнига, 2007. – 240 с.
19. Носова Н.В. Готовність педагогів до реалізації фасилітативної дії у навчально-виховному процесі // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН Україні / За ред. С.Д.Максименка. Т. VIII, вип.4. – К., 2006 – С. 258 – 267.
20. Потебня А.А. Собрание трудов; Мысль и язык / Ю.С. Рассказов, О.А. Сычев (подгот.). – М.: Лабиринт, 1999. – 300 с.
21. Пряжников Н.С. Профессиональное и личностное самоопределение. – М., 1996. – С. 24 – 47.
22. Пряжников Н.С. Психологический смысл труда: Учеб. пособие к курсу «Психология труда и инженерная психология». – М.: Изд-во «Ин-т практ. психологии». – Воронеж: НПО «МОДЭК», 1997. – 351 с.
23. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии – СПб.: Питер Ком, 1999. – 720 с.
24. Самоукина Н.В. Психология профессиональной деятельности. 2-изд. – СПб.: Питер, 2004. – 224 с.
25. Сыманюк Э.Э. Психология профессионально обусловленных кризисов. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2004. – 320 с.
26. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.

27. Ткачук Т.М., Овсянкіна Л.А., Іщенко О.М. Вивчення професійної спрямованості майбутніх педагогів як умова їх ефективної соціалізації// Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. С.Д.Максименка. Т. IX, част. 3. – К., 2007 – С. 384 – 389
28. Хроленко А.Т. Основы лингвокультурологии: Учебное пособие / А.Т. Хроленко; Под ред. В.Д. Бондалетова. – М.: Флінта: Наука, 2004. – 184 с.
29. Швидкий В.О. Особливості формування Я-концепції в професійному становленні особистості: Автореф. канд. психол. наук. 19.00.07. – К., 2007. – 18 с.
30. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг: Учеб. пособие. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2004. – 600 с.
31. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Ленинград: “Наука”, 1974. – 428 с.
32. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис // Идентичность: Хрестоматия / Сост. Л.Б.Шнейдер. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2003. – С. 69 – 101.

К.Ю. Богомаз, К.М. Гевель

ГУМАНІЗАЦІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ

У статті розглянуто важливість процесу громадянського виховання молодого покоління для розбудови демократичної правової держави. Розглянуто основні завдання гуманістичного виховання студентів вищих навчальних закладів та наголошено на важливості гуманістичної спрямованості освітнього процесу.

Громадянське виховання, освіта, гуманізм, культура, гуманістичне виховання, самовиховання, національне самовизначення, технократизм, безперервна освіта.

In the article the importance of process of civil education of the young generation is considered for alteration of the democratic legal state. The basic tasks of humanism education of students of higher educational establishments are considered and importance of humanism orientation of educational process is marked.

Civil education, education, humanism, culture, humanism education, self-education, national self-determination, technocratizm, continuous education.

Сучасна епоха та розвиток глобалізаційних процесів вимагає від кожної людини високого рівня освіченості та культурного розвитку. Проте в